

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Eit ikon møter ein fullformgenerator. Om Ivar Aasens Norsk Ordbog med dansk Forklaring (1873)	
Forfatter:	Oddrun Grønvik, Christian-Emil Smith Ore & Trond Minde	
Kilde:	Nordiska studier i lexicografi 16, 2023, s. 67–83	
URL:	https://tidsskrift.dk/nsil/issue/archive	

© Respektive författare, Nordiska föreningen för lexicografi och Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning, 2023

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavspersonen til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Eit ikon møter ein fullformgenerator. Om Ivar Aasens *Norsk Ordbog med dansk Forklaring* (1873)

Oddrun Grønvik, Christian-Emil Smith Ore & Trond Minde

Many European languages have undergone considerable orthographic changes over the last 150 years. This hampers the application of modern computer-based analysers to older text, and hence computer-based annotation and studies of text collections spanning a long period. As a step towards a functional analyser for Norwegian texts (Nynorsk standard) from the 19th century, funding was granted in 2020 for creating a full form generator for all inflected forms of headwords found in Ivar Aasen's dictionary *Norsk Ordbog med dansk Forklaring* published in 1873 and his grammar *Norsk Grammatik* from 1864.

Creating the Aasen word bank has led to new insight into the dictionary, its structure, internal organisation, and ambition level as well as its link to Aasen's 1864 grammar.

KEYWORDS: orthographic history, full form generator, text analysis, Ivar Aasen, Nynorsk

1. Innleiing

Ein fullformgenerator for tidleg nynorsk, *Norsk Ordbog med dansk Forklaring* (Aasen 1873), vart fullført sommaren 2021. Bygginga av fullformgeneratoren førte med seg eit detaljert kategoriseringsarbeid som auka innsikta i Ivar Aasens ordbokarbeid. For ein nærare omtale av fullformgeneratoren, heretter Aasen-ordbanken, sjå Ore et al. (2023).

Med Aasen-normalen forstår vi summen av ord som er leksikalske gjenstandar (Atkins & Rundell 2008:163), og er uttrykte i ortografien frå *Norsk Grammatik* (Aasen 1864) og Aasen 1873. Om lag 50 000 av dei viktigaste orda frå norsk talemål er handsama i Aasen 1873, men gjeve ordlagingsystemet for germanske språk, med samansetning, samanskri-ving av ordledd og eit rikt register av avleiingsaffiks, seier det seg sjølv at lemmainventaret i tekst er større.

Ein fullformgenerator krev ei lemmaliste i ønskt rettskriving, bøyings-skjema for ordtypar som krev bøying, og programvare, her same program

som i Norsk Ordbank (Ore & Grønvik 2018a). Ein truverdig fullformgenerator bygd på Aasen-normalen krev at rettskrivinga i Aasen 1873 blir registrert både for oppslagsformer, bøygde former og fleirordsuttrykk. Dette vart gjort ved å isolera ei lemmaliste frå Aasen 1873, laga paradigmeskjema ut frå Aasen 1864, og tilordna paradigme til kvart lemma. I samband med tilordninga av paradigme måtte lemma i normert form skiljast frå oppslagsformer i Aasen 1873 som ikkje representerer Aasen-normalen, og målføreformar med lemmastatus måtte få oppslagsform i samsvar med Aasen-normalen.

Men ei ordbok er ikkje ei normert lemmaliste – særskilt ikkje ei ordbok som dokumenterer ordtilfanget i eit talemålsområde for første gong. Aasen 1873 er ein svært kompakt tekst. Det einaste førehandskjende var at det ikkje før hadde vore gjort ei detaljert relasjonell kartlegging av innhaldet i ordboka. Vi rekna med at arbeidet ville gje handfast innsyn i Ivar Aasens metode og føremål. Denne artikkelen gjer greie for det vi fann om den indre organiseringa av Aasen 1873. Artikkelen følgjer prosessen, frå maskinell uthenting av lemma til analyse av artikkeltypar.

2. Uthenting av lemmaliste til fullformgeneratoren

Aasen-ordbanken skal ha med alle leksikalske gjenstandar som er handsama i Aasen 1873. Ordboksteksten i Aasen 1873 vart innskriven som elektronisk tekst i 1996, med noko forenkla typografi jamført med originalen (Kruken & Aarset 2003:XXVIII). Artikkeloverskrifter er sette i halvfeit skrift, følgde av ordklasse. Alle oppslagsord i artikkeloverskrifter vart henta maskinelt og fekk post i Ordbanken.

Inne i artikkeltekstane finst døme på avleiingar, samansetningar og fleirordsuttrykk. Forma på ordtilfanget varierer i både typografi og skrivemåte. Ein del ord i artikkelteksten er sette i halvfeit, har tilføydd ordklasse, og ser ut til å ha normert status. Desse vart også registrerte maskinelt. Den maskinelle uthentinga gav ein ordbank med drygt 42 000 postar, fordelte på om lag 36 000 ordboksartiklar.

Innanfor ordartikkelen kan andre ordformer vera døme på målføreformar av oppslagsordet, avleiingar eller samansetningar, eller dei kan vera (nær)synonym til oppslagsordet eller ord med liknande tyding og bruk. Somme har halvfeit skrift men manglar ordklasse; andre står i kursiv eller rettskrift. Orda kan vera fullskrivne eller stå som ledd i ei rekkje med

sams førsteledd eller etterledd. Ordformer som representerer leksikalske gjenstandar skal registrerast i Aasen-ordbanken, medan bøyingsformer og reine formdøme skal haldast utanfor.

Adel, m. 1) Kjernen el. den bedste deel af Tingen; sædvanlig kun om kjerneved i træ (s. Adelvid). Udtalt: **Adel** og **Ad'el**, Nfj. og fl. **Ad'ul**, **Hard Ail**, **Sdm** og **Al**, mere alm. □ 2) Adel, Herrestand. Nærmest efter det tydske Adel, ligesom de hertil hørende **Adelsmann**, **Adelskap**, **Adelstand**, **adelleg**, adj. og **adla**, v.a. □ 3) i formen Adels, omtr. som: ægte, af rette Slags, f. Ex. **ein Adels Ljugar**: en erkelogner; **ein Adels fant**: en stor Skalk. Jæd. I danske Dial. adel (ail), Sv. Dial. adal (al): fortrinlig. G.N. adal, i sammensætning, som *adalbøl*: Hovedgaard; *adalritning*: Hovedskrift.

FIGUR 1. Artikkelen Adel m. i Aasen 1873.

Heterogeniteten i føring gjer fullstendig maskinell uthenting av leksikalske gjenstandar umogleg. Heterogeniteten kjem av at Aasen 1864 og Aasen 1873 er skrivne som laupande tekst der kvar paragraf eller ordbokartikkel skal verka mest mogleg forståeleg, klar og rasjonell. Dermed blir ordninga av element meir mangearta i ordartiklar der eit stort dømetilfang er ordna og drøfta. Eit døme er artikkelen Adel m. (figur 1). Tyding 1 er seinare skild ut som eige ord *al* m. Tyding 2 syner samansetningar og avleiingar. Tyding 3 er no skild ut som eige oppslag. Artikkelen har åtte postar i Aasen-ordbanken. Ord med ordklasse vart registrerte maskinelt.

Båe bøker er svært systematiske, men føreset likevel menneskeleg tolking. Målet er å utføra arbeidet etter Aasens intensjon, som uttrykt i grammatikk og ordartikkel. Seinare tolking, t.d. i Grunmanuskriptet for Norsk Ordbok, og i sjølve Norsk Ordbok, er konsultert ved behov, men overstyrer ikkje førstehandsopplysningar i Aasen 1864 og Aasen 1873. Om konsekvens i Aasens rettskriving sjå kap. 4.

Uthenting av lemma i artikkeltekst kravde manuelt etterarbeid, gjennomført i to omgangar. I første omgang vart oppslagsformene i fullformgeneratoren kontrollerte mot Aasen 1873, og fekk lagt til paradigme og normeringsstatus for oppslagsord og paradigme.

Under første gjennomgang kom to tilhøve for dagen: (1) Aasen 1873 er organisert litt annleis enn moderne ordbøker i ordning av oppslagsord og definisjonar, noko som har følgjer for tilordning av normeringsstatus, jf. figur 1 og kapittel 6. (2) Ordartiklane har meir informasjon om fleirordsuttrykk og samansetningsledd enn det som før har vore registrert. Etter-

kontrollen er noko over halvvegs fullført (a—l og t—ø), og har ført til om lag 7500 postar i Aasen-ordbanken, slik at summen no ligg på om lag 49 500 lemma.

3. Om paradigme, ordklasse og tvilstilfelle

3.1. Paradigme

Aasen 1864 har bøyings skjema for alle store ordklassar, og tabellar over ord med uregelrett (sterk) bøyning. Aasens bøyings skjema for substantiv, adjektiv og verb har fleire kategoriar enn ordbanken for moderne nynorsk. Adjektiv har full bøyning i kjønn, tal og binding. Substantiv har kasusformer for dativ og genitiv. For verb er fleirtalsbøyning av presens og preteritum og bøyning i konjunktiv inkludert. Skjemaet for bøyning av fortids partisipp er som for adjektiv, og inkludert i verbskjemaet. Paradigmeskjemaa for Aasen-ordbanken bruker Aasens kategoriar, jf. figur 2 og 3 nedanfor.

	Indikativ.	Konjunkt.	Imperativ.	Infinitiv.	Participium.
Præsens	<i>hever.</i>	<i>have.</i>	<i>hav!</i>	<i>hava.</i>	<i>havd, havt.</i>
Fleert.	<i>hava.</i>	<i>have.</i>	<i>have!</i>		Fl. <i>havde</i>
Imperfekt.	<i>hadde.</i>	<i>(hedde).</i>			Sup. <i>havt.</i>
Fleert.	<i>hadde.</i>	<i>(hedde).</i>			

Anm. Paa Grund af megen Brug er dette Ord udsat for mange Forkortninger, saasom: ha' (hava), he (hever), hæ for 'hadde', som egentlig skulde hedde: havde (G. N. *hafdi*). — Konjunktivet 'have' bruges mest som en Ønskeform, f. Ex. 'Gud have Saali' (ϙ: Sjælen). Det andet Konj. 'hedde' (G. N. *hefdi*) bruges i Hardanger og flere Steder i Formen 'hædde'; f. Ex. 'hædde eg vilja' (ϙ: dersom jeg havde villet). Jf. Tydsk hätte.

FIGUR 2. Verbskjema i Aasen 1864 § 205 for *hava*.

Minuset ved formrikdomen er mange moglege analysar for homografar. Plusset er at skjemaet har kategoriane brukte i registrering av målføre. Aasen 1864 og 1873 dokumenterer norsk talemål ca. 1830—1870, så Aasen-ordbanken kan brukast til å undersøkje talemålsoppskrifter.

ID	Linjnr.	Merke	Kode
153	1	inf	hava
	2	pres eint	hever
	3	pres fl	hava
	4	inf pass	havast
	5	pret eint	hadde
	6	pret fl	hadde
	7	perf part. supinum	havt
	8	adj <perf-part> nøyt ubf eint	havt
	9	adj <perf-part> bøyt bf eint	havde
	10	adj <perf-part> nøyt ubf fl	havde
	11	adj <perf-part> nøyt bf fl	havde
	12	adj <perf-part> mask ubf eint	havd
	13	adj <perf-part> mask bf eint	havde
	14	adj <perf-part> mask ubf fl	havde
	15	adj <perf-part> mask bf fl	havde
	16	adj <perf-part> fem ubf eint	havd
	17	adj <perf-part> fem bf eint	havde
	18	adj <perf-part> fem ubf fl	havde
	19	adj <perf-part> fem bf fl	havde
	20	adj <pres part>	havande
	21	imp eint	hav
	22	imp fl	have
	23	konj pres	have
	24	konj pret	hedde

FIGUR 3. Paradigmeskjemaet for unikumet *hava* i Aasen-ordbanken.

3.2. Paradigme og ordklasse

Gjennom tilordning av paradigme får kvart oppslagsord ordklasse, jf. tabell 1 nedanfor. Fordelinga samsvarer bra med Ordbanken for nynorsk, men har noko færre paradigme.

Tala omfattar normerte og unormerte oppslagsformer. Talet på oppslagsformer pluss ordklasse er større enn talet på oppslagsformer aleine, fordi nokre ord har meir enn eitt paradigme. Fordelinga mellom ordklassane er som venta, med om lag ein prosent funksjonsord og 98,9 prosent innhaldsord. Substantiv i femininum har større plass i Aasen-ordbanken enn i Ordbanken for nynorsk, jamført med maskulinum og nøytrum (Nynorsk-ordbanken: drygt 123 000 artiklar, 36 prosent m., 18 prosent kvar på f. og n.). Ei nøyaktig kartlegging av genushistorikk i nynorsk finst ikkje, men det er rimeleg å rekna med at både talemåsendring og tilpassing til bokmål i normering av norsk på 1900-talet har spela ei rolle.

TABELL 1. Oppslagsord i Aasen-ordbanken fordelt på ordklasse og med tal paradigme.

Ordklasse	Tal paradigme	Tal lemma	Prosent tal lemma
Substantiv maskulinum	59	12 068	23,39
Substantiv femininum	65	11 235	21,78
Substantiv nøytrum	32	8 321	16,13
Substantiv appellativ (utan genus)	2	20	0,04
Substantiv proprium (eitt paradigme per genus)	3	284	0,55
Adjektiv	73	10 360	20,08
Adverb	3	1 638	3,18
Verb	196	6 885	13,35
Preposisjon	1	298	0,58
Determinativ	37	127	0,25
Pronomen	13	35	0,07
Konjunksjon	1	72	0,14
Interjeksjon	1	53	0,10
Infinitivmerke	1	3	0,01
Prefiks og førsteledd i samansetningar	1	191	0,37
SUM	488	51 590	100,00

Aasen 1864 tilordnar ordklasse annleis for somme av funksjonsorda enn i moderne grammatikk. Ordklassa determinativ manglar, og overgangen mellom pronomen og adjektiv er sett som uklar (Aasen 1864:173). Funksjonsorda i Aasen-ordbanken har derfor fått same tilordning av ordklasse som Nynorsk-ordbanken bruker for moderne norsk. Dersom Aasen-ordbanken blir brukt i ein morfosyntaktisk taggar, vil det vera ein føremon å ha analysereiskapar som er like nok kvarandre til at resultatata kan jamførast med nyare analysar.

3.3. Tvilstilfelle i utforming av paradigme

Adjektivparadigma har vore dei vanskelegaste å koma fram til ei fast løysing for i Aasen-ordbanken. Adjektivbøyinga får etter måten snau omtale i Aasen (1864:158 ff.).

	Eental.			Fleertal.		
	Mask.	Fem.	Neutr.	Mask.	Fem.	Neutr.
Ubestemt F.	<i>stor (er).</i>	<i>stor.</i>	<i>stort.</i>	<i>store.</i>	<i>stora.</i>	<i>store.</i>
Bestemt F.	<i>store.</i>	<i>stora.</i>	<i>stora (e).</i>	<i>store.</i>	<i>store.</i>	<i>store.</i>

FIGUR 4. Bøyings skjema for adjektiv i Aasen 1864 (s. 158 § 184).

Hovudskjemaet føreset veksling mellom *-a* og *-e* i trykklett utgang i bunden form og fleirtal, også for fleirstava og avleidde adjektiv på *-all*, *-utt*, *-ig*, *-ad* (§ 186, s. 161). Slik er det også framstilt t.d. i Nygaard (1867:20) medan Hægstad ser ut til å opna for både *-e* og *-a* (1879:18-20). Den pragmatiske løysinga kan vera å la dei avleidde adjektiva få to paradigme, eitt normert med standardbøyning for adjektiv og eit unormert med gjennomført *-e*.

I gradbøyning ser det ut som om superlativ-forma kan enda på *-st*, men til vanleg endar på *-aste* (1864 § 189, s. 165), og skal reknast som ubøyeleg. Her er det likevel opna for bae løysingar, og adjektivparadigma med gradbøyning har derfor fått både ubunden form på *-(a)st* og bunden på *-(a)ste*, slik at bae superlativformer skal bli fanga opp dersom dei finst i tekst.

4. Om normeringsstatus i Aasen-ordbanken

Ordbankformatet gjev høve til å merkja oppslagsformer med «normert» eller «unormert». Dermed kan ein skilja oppslagsformer etter Aasen-normalen frå oppslagsformer med ein annan skrivemåte. Å bruka skiljet «normert» versus «unormert» på eit ordregister som må reknast som eit vitskapleg basert framlegg om mønsterformer, kan verka som ei tvangstrøye påført Aasen 1873 i ettertid; men Aasen sjølv var svært oppteken av at rettskrivinga for landsmålet burde vera regelfast, tilnærma unntakslaus og med få homografar (Aasen 1957 II:105-7). I Aasen-ordbanken er Aasens vurderingar og intensjonar lagde til grunn så langt råd.

Skiljet mellom «normert» og «unormert» for oppslagsord og paradigme kan brukast til å nyansera utforskinga av tidleg nynorsk tekst. Om ein ser etter samsvar først med «normert», deretter «unormert», vil resultatet seia noko om heterogenitet versus einskaplegheit i den tekstmengda ein undersøker.

4.1. Normeringsstatus for oppslagsform

Avgjerda om å merkja ei ordform som «normert» eller «unormert» byggjer på både ordform og kontekst. Aasen 1873 inneheld mange artiklar med tilvisingsformat, men tilvisingar gjeld ikkje alltid form. Tømmelfingerregelen i registreringa vart at tilvisingsartiklar av typen 1–2 nedanfor truleg kunne setjast som unormerte, men ein må alltid kontrollera mot målartikkelen.

- (1) **abakleg**, s. avbakleg. (målføreform — status «unormert»)
- (2) **andleg**, s. andeleg. (alternativ oppslagsform for ordartikkel — status «normert»)

Døme 3-4 viser artiklar som er tilvisingsartiklar i forma, men ordet det blir vist til, kan ikkje vera ei form av oppslagsordet.

- (3) **Allhelgness**, s. Helgnessa. (synonym, i målføreform under målartikkelen – oppslagsord status «normert»)
- (4) **Augnevar**, s. Augnesaur. (synonym — oppslagsord status «normert»)

Dersom ein artikkel inneheld meir enn ei rein tilvising, til dømes ei tydingsopplysning, kan ein normalt rekna med at oppslagsordet skal ha status normert, men det må kontrollerast.

Sidan tilvisings praksis i Aasen 1873 er fleirtydig, er normeringsstatus vurdert for kvar oppslagsform. Unormerte oppslagsord er annoterte i kommentardelen av fullformgeneratoren.

4.2. Normeringsstatus for oppslagsform kombinert med normeringsstatus for paradigme

Aasen-ordbanken krev at ei normert oppslagform må ha minst eitt normert paradigme. Tilleggsparadigme kan vera normerte eller unormerte. Det er eit mål å finna paradigme innanfor Aasen-normalen for alle oppslagsformer, men det er òg laga nokre paradigme som berre blir nytta for unormerte oppslagsformer, til dømes for svake femininum på *-e*.

Unormerte oppslagsformer kan ha eitt eller fleire unormerte paradigme, og kan mangla paradigme. Dette gjev grupperinga i tabell 2, med tal tilslag for gruppene.

TABELL 2. Tilslag i Aasen-ordbanken for normeringsstatus av oppslagsform med paradigme.

Gruppe	Tal tilslag
Normert oppslag	44545
1 Normert oppslag, normert paradigme	44051
2 Normert oppslag, unormert paradigme	494
Unormert oppslag	5756
1 Unormert oppslag, unormert paradigme	4758
2 Unormert oppslag, manglar paradigme	998

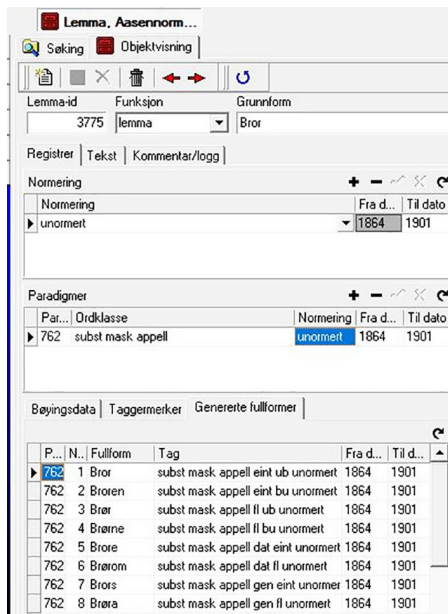
Aasen 1873 har om lag 49500 oppslagsformer i alt. Tabell 2 syner at ei normert oppslagsform normalt har eitt paradigme. Dei unormerte paradigma for normerte oppslagsformer er alle tilleggspadigme.

hiva, v. a. (ar), 1) lette, hale op (= hevja).
 (Eng. heave. — 2) faste, slånge. Myere
 Ord med vakkende former (tildeels: er,
 de); paa 3rd. med stærk Bøining: *hiv'e*,
heiv, *hive(t)*.

FIGUR 5. Aasen 1873. Verbet *hiva* v.a. med tre bøyingsalternativ

Eit døme er verbet *hiva* (figur 5), som er sett opp med a-bøying som hovudform, og bøying med preteritum *-de* og med sterk bøying som alternativ. Desse er registrerte i Aasen-ordbanken som unormerte. I moderne nynorsk har *hiva* sterk bøying eller *-de* i preteritum, medan a-bøyinga er gått ut or rettskrivinga.

I Aasen-ordbanken kan unormerte oppslagsformer ha unormerte paradigme eller mangla paradigme. Dersom oppslagsforma høver med krava til grunnform i Aasen-normalen, er det føydd til paradigme. Eit døme er *Bror* m., nemnt som vanleg uttaleform i ordartikkelen *Broder* m. I 1901 kom forma *bror* m. inn i rettskrivinga, og var før det karakterisert som den vanlege skriftforma (Hægstad et al. 1899:42). Denne fråsegnen kan ein testa via Aasen-ordbanken.

FIGUR 6. Aasen-ordbanken. Substantivet *Bror* m., status og paradigme unormert.

Opp mot 1000 unormerte oppslagsformer kan ikkje få paradigme av di dei har ei form som ikkje høver i Aasen-normalen, men dei er registrerte som oppslagsformer i Aasen-ordbanken. Mange er jamningsformer, t.d. *aamaa*, *Bakvudu*, *Broto*, *Hugu*. Andre er bøygde former frå paradigme for andre oppslag (*eikor*, *eitkvart*, *flaut*, *rauk*) eller av substantiv, som *Klædevegen*, *Trinsekakur*. I tekst vil dei bli attkjende som bøyingsformer for ei normert grunnform med paradigme registrert i Aasen-ordbanken: *Klædeveg* m, *Trinsekaka* f.

5. Funn av oppslagsformer ved manuell gjennomgang

Den manuelle ekserperinga har så langt ført til 7000 nye oppslagsord-postar i Aasen-ordbanken. Av desse har om lag 500 meir enn eitt paradigme, eller dei er kopla til fleire artiklar.

TABELL 3. Ordklassfordeling for manuelt ekserpert tilfang frå Aasen 1873.

Ordklasse	Tal oppslagsord	Tal oppslagsord + paradigme
Utan ordklasse	143	143
Substantiv maskulinum	1750	1830
Substantiv femininum	1253	1363
Substantiv nøytrum	1102	1177
Substantiv appellativ	6	6
Substantiv proprium	209	225
Adjektiv	1279	1323
Adverb	490	512
Verb	394	426
Preposisjon	37	123
Determinativ	17	19
Pronomen	12	12
Konjunksjon	16	17
Interjeksjon	23	19
Infinitivmerke	2	2
Prefiks og førsteledd i samansetningar	161	172

Ekserperinga er ikkje over, om lag 60 prosent av ordboksteksten er finlesen. Det ser ut til at om lag 20 prosent oppslagsorda i Aasen-ordbanken kjem frå artikkeltekst.

Somme leksikalske gjenstandar er registrerte med både målføreform og normert form. Aasen 1873 kan ha målføreform på oppslagsplass i ein tilvisingsartikkel, og normert form som overskrift på hovudartikkelen. Oppslagsord i artikkeltekst har oftast normert oppslagsform.

Før 1900 var bruken av bindestrek som leddelingsmerke ikkje ortografisk regulert. Dette er løyst ved at dei om lag 1500 oppslagsformene med bindestrek i Aasen 1873 har ei tilsvarande form utan bindestrek i Aasen-ordbanken.

5.1. Samansetningar og avleiingar

Om lag 80 prosent av det tilleggsekserperte tilfanget er substantiv eller adjektiv. Det meste er samansetningar som viser fram ordlagingspotensialet i oppslagsordet. Eit døme er *burt* adv.

Ordet træder i Forbindelse med mangfoldige Participier, f. Ex. **burt-blaasen** (bortblæst); saaledes med: boren, dregen, fallen, faren, flutt, gjeven, havd (dvs. bragt), kallad, kastad, komen, lagd, laten, leigd, lovad, maadd, reken, rømd, seld, sett, slegen, stolen, teken, vend, vikt, og lignende. (Aasen 1873:91)

Denne ordrekkja er ikkje framheva typografisk. Ho er der for å syna ordlagingsfunksjonen til adverbet *burt*. Somme av døma er ikkje redigerte i Norsk Ordbok. Alle krev sjølvstilt tilleggstilfang, men først må ein vita om dei. Det vil ein få støtte til gjennom Aasen-ordbanken.

5.2. Fleirordsuttrykk

Tilleggsekserperinga har registrert om lag 300 fleirordsuttrykk. Om lag 220 av desse er adverb av typen «preposisjon + substantiv», med substantiv i dativ eller genitiv. Slike ordlag har tradisjonelt vore handsama under hovudordet i ordbøker, men i rettskrivingsordlister må dei stå på alfabetisk plass. Mange er svært vanlege, t.d. *i Aftan, just som, um Bord*. I Aasen 1873 kan slike ordlag stå under kvart ord i ordlaget, sjeldan i eigne artiklar.

Det er interessant at Aasen 1873 har desse uttrykka særskrivne, for i samtidsdansen var samanskriving vanleg, medan særskrivning er regelen i norsk no. Men det viktigaste er at desse uttrykka er registrerte som leksikalske gjenstandar med tilknytte omgrep uttrykte i definisjonar.

Ei anna gruppe fleirordsuttrykk er substantiviske, og på veg til å bli samansetningar. Døme er *Vetters Dag, Litle Jolaftan, Klædes Trøya*. Desse er registrerte med paradigmet for etterleddet.

5.3. Førsteledd i avleiingar og samansetningar

I samansetningsspråk som norsk har all tekst sjeldsynte samansetningar som må leddelast for å tolkast rett. Aasen 1873 har nokre artiklar for avleiingsprefiks og avleiingssuffiks. Desse står utan ordklasse eller markering av at leddet er usjølvstendig, men dei første orda i definisjonen er oftast «en Partikkel som ...». I Aasen-ordbanken har slike ord eige paradigme (nr. 1002), med den forma som Aasen 1873 fører opp.

I den manuelle gjennomgangen er alle førsteledd i samansetningar registrerte dersom dei skil seg i form frå oppslagsordet, t.d. *Armod's-* (av

Armod), *Augne-* (av *Auga*), *Ferda-* (av *Ferd*). Er det fleire ulike førsteledd, blir alle registrerte, til dømes *Dreng-* og *Drengje-* (av *Dreng*).

Aasen 1864 poengterer at genitiv blir nytta «kun i den ubestemte Form og mest i Sammensætning» (s. 135). Det er ofte samanfall mellom førsteleddet og genitivsforma til grunnordet, men ikkje i slik grad at ein kan la vera å registrera førsteledd.

5.4. Namn

Aasen 1873 har artiklar for namneledd, med namn som døme, jamfør *mund* m., *veig* f., for personnamn med ordklasse etter kjønn. Dersom eit appellativ kan brukast i namn, er dette handsama som ei vanleg tydingsopplysning. Artikkelloverskriftene er registrerte maskinelt. I ettertraksten er også døma på namn tekne med i Aasen-ordbanken, registrerte som *proprium*.

I maskinanalyse av tekst er atkjenning av namn notorisk vanskeleg. Det gjeld særleg namneformer som ortografisk fell saman med appellativ. Namneinventaret i Aasen 1873 er lite jamført med det ein finn i tekstanalyse, men det er ei byrjing. For studiet av Aasen 1873 har det interesse å sjå korleis *proprium* er handsama, opp mot appellativ.

6. Artikkeltypar, indre samanheng og etymologi

I moderne ordbøker er det til vanleg klare skilje mellom artikkeltypar. Hovudskiljet går mellom innhaldsartiklar, som fortel om oppslagsordet, og tilvisingsartiklar, som peikar frå ei ordform til ei anna. Det er underforstått at oppslagsforma for tilvisingsartikkelen høyrer saman med oppslagsforma i målartikkelen, og vil bli attfunnen der.

Aasens normalartiklar har faste kategoriar, men ordartiklane er mindre skjematisk oppbygde enn i ei moderne ordbok. Dei fastaste felte i ordartiklane er artikkelloverskrifta og det som følgjer rett etter: oppslagsform, oftast i grunnform, ordklasse og bøyingsopplysningar. I somme tilfelle er ei anna ortografisk form på oppslagsordet med, likeins uttaleopplysning. Definisjonen følgjer oftast rett etter. Deretter er det stor innhaldsvariasjon.

6.1. Tilvisingsartikkel i form

Svært korte artiklar er ofte tilvisingsartiklar, men tilvisinga har fleire funksjonar enn å peika på formvariasjon. Aasen 1873 bruker tilvisingssystemet til å kasta lys over tydingsslektskap. Fleirordsuttrykk kan til dømes ha sjølvstendige men snaue artiklar:

(5) **aa gange**: paa Færde; s. Gang.

Under *Gang* m. finn ein variantar, komparentformer og utdjupande kommentarar. Døme 5 syner kva uttrykket tyder og peikar mot artikkelen der hovudordet er handsama. Redigeringsmåten kan vera vald fordi han stør eit hovudføremål med Aasen 1873: å syna den indre samanhengen i norsk talemål.

Døme 6 er ei rein innhaldstilvising til døme 7:

(6) **Sorphøna**, f. et Legetøi, s. Snørekall.

(7) **Snørekall**, m. et Slags Legetøi; en Pind, som er stukken igjennem en rund Skive og saaledes afpasset, at den kan sættes i en hvirvlende Bevægelse, ligesom en Haandteen. ... Ogsaa kaldet Snørebasse, el. Snurrbasse ..., Snørebuss ..., Sorphøna ..., Gand.

Krystilvisingar blir brukt i Aasen 1873 meir som i leksikon enn i semasiologiske ordbøker.

6.2. Oppslagsord grupperte rundt ein definisjon

Aasen 1873 har mange døme på at oppslagsordet opnar for å seia noko om ei gruppe synonyme eller nærsynonyme ord med ulik form. Fleire formlar peikar mot synonymi og andre slag tydings samband, såleis teiknet «=» (3227 førekomstar, tyder ei eller anna form for ekvivalens), «også kaldet» (372 førekomstar). Resultatet kan vera ein artikkel sentrert rundt definisjonen, som i døme 8. Forma med enklast struktur er oppslagsform. To av oppslagsformene som følgjer, har tilvisingsartikkel til denne artikkelen, dei andre to finst berre her.

- (8) **Kjøta**, f. Kjødside, Indside paa Skind eller Huder. Hard. Ogsaa kaldet: **Kjökka** (Kjötka), Hall., **Kjôtska**, Buskr. Ellers: **Kjötrosa** (o'), f. B. Stift, Nordl. **Kjötroslid** (i'), f. Sæt.

Formelen «hedder ogsaa» (464 førekomstar) kjem i forlenging av ein definisjon som innleiing til nærskylde avleiingar eller samansetningar førte som synonymdøme. Desse har somtid eigen artikkel, somtid ikkje. I døme 9 har *naudkyta* eigen artikkel, *naudskrala* finst berre her.

- (9) **naudskreppa**, v.n. skryde idelig el. overmaade. Hedder ogsaa **naudkyta** (naukjyte) og **naudskrala**. (Hall.).

Slik organisering av innhald bryt med det ein ventar av ei semasiologisk ordbok. Det er velkjent at Aasen var oppteken av onomasiologi. Det ser ein av Aasen 1864 (Fjerde Afdeling IV Orddannelse efter Betydningen), og av tesaurusordboka *Norsk Maalbund*. Dess viktigare blir det å få ei nøyaktig registrering av alle leksikalske gjenstandar som er tekne med i Aasen 1873.

7. Konklusjon

Ivar Aasen ville at Noreg skulle ha eit eige skriftspråk som skulle stetta alle dei krav som hans samtid sette til standardspråk. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring* må sjåast som ei vitskapleg ordbok, der føremålet er å leggja fram all tilgjengeleg og pålitande informasjon om norsk talespråk på ein slik måte at sjølve språket får legitimitet, både i høve til eksistens og status, ved at skriftnormalen kan brukast til alt som eit utvikla skriftspråk blir brukt til (Hoel 2018:28).

Målet vart nådd med Aasen 1873, ved at ordboka vart vord som eit storverk, knapt møtte kritikk og straks vart teken i bruk. Men meldingane frå vitskapsmiljøet var få og snaue, og noka drøfting av materialbruk eller metode i Aasen 1873 kom ikkje. Det skal ha vore eit vonbrot.

Rettskrivinga i Aasen 1873 vart teken i bruk, men modifisert i 1901. Ordtilfanget i Aasen 1873 er framleis sentralt i norsk, og mykje finst i standardordbøker i uendra form (Ore & Grønvik 2018b). Korleis det nynorske ordtilfanget arta seg før og etter at Aasen 1873 kom i bruk, får vi sjå når større mengder av tidleg nynorsk tekst blir undersøkte med Aasen-ordbanken.

Referansar

Ordbøker

Grunnmanuskriptet for Norsk Ordbok 1940. Manuskript. Dokumentasjonsprosjektet. <<https://usd.uib.no/perl/search/search.cgi?tabid=993&appid=59>> . Henta mars 2023.

Norsk ordbank – nynorsk 2012 2018. <<https://www.nb.no/sprakbanken/ressurskatalog/oai-nb-no-sbr-41/>>. Henta mars 2023.

Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. I–XII. 1950–2016. Hovudredaktørar: A. Hellevik, L. Vikør, O. Grønvik, L. Killingbergtrø, D. Worren & H. Gundersen. Oslo. Samlaget.

Aasen, Ivar 1873. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Christiania. Mallings Boghandel.

Aasen, Ivar 1925. *Norsk maalbunad. Samanstilling av norske ord etter umgrip og tyding*. Oslo. Samlaget. Utg. v. Sigurd Kolsrud.

Aasen-ordbanken. Lemma 2021 <<https://usd.uib.no/perl/search/search.cgi?appid=250&tabid=3557>>. Henta april 2023.

Annan litteratur

Atkins, B.T. Sue & Michael Rundell 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.

Hoel, Oddmund 2018. Norsk språkhistorieskriving. I: Sandøy, Helge & al. (red.) 2018, *Norsk språkhistorie. III : Ideologi*. Oslo. Novus, 51–148.

Hægstad, Marius 1879. *Norsk Maallæra elder Grammatik i Landsmaallet*. Eiget Forl.

Hægstad, Marius, Rasmus Flo & Arne Garborg 1899. *Framlegg til skriveglar for landsmaale i skularne*. Christiania. Brøgger.

Kruken, Kristoffer & Terje Aarset 2003. Innleiing. I: Ivar Aasen, *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Ny utgåve ved Kruken og Aarset. Oslo. Samlaget, IX—XXXVI.

Nygaard, Marius 1867. *Kortfattat Fremstilling af det norske Landsmaals Grammatik*. Bergen. Gjertsen.

Ore, Christian-Emil Smith & Oddrun Grønvik 2018a. Bokmål og nynorsk samindeksert – Metaordboka som verktøy for jamføring og

- utforsking av ordtilfang. I: Svavarsdóttir, Ásta, Halldóra Jónsdóttir, Helga Hilmisdóttir & Þórdís Úlfarsdóttir (red.), *Nordiske Studier i Leksikografi* 14. Reykjavík: Nordisk Forening for Leksikografi, 87–95.
- Ore, Christian-Emil Smith & Oddrun Grønvik 2018b. Comparing Orthographies in Space and Time through Lexicographic Resources. I: Čibej, Jaka, Vojko Gorjanc, Iztok Kosem & Simon Krek (Eds.), *Proceedings of the XVIII EURALEX International Congress: Lexicography in Global Contexts*. Znanstvena založba Filozofske fakultete, 159–172.
- Ore, Christian-Emil Smith, Oddrun Grønvik & Trond Minde 2023. Et fullformsystem for analyse av eldre tekst på tidlig nynorsk, bygd på Aasen-normalen. I: Holmer, Louise et al. (red.), *Nordiska studier i lexikografi* 16. Lund & Göteborg: Nordiska föreningen för lexikografi, 267–279.
- Aasen, Ivar 1864. *Norsk Grammatik*. Christiania: Mallings Bogtrykkeri.
- Aasen, Ivar 1957. *Brev og dagbøker 1–3*. 1. Brev 1828–1861. 2. Brev 1862–1896. 3. Dagbøker 1830–1896. [red. Reidar Djupedal]. Oslo. Samlaget.